

УДК 008/16

Феномен еволюції культури: методолого-схемологічний аспект

С.М. ФОРКОШ

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна,
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com**Авторське резюме**

У сучасних методологічних дослідженнях культури виникли підходи та методи, які потребують систематизації та узагальнення. Така потреба обумовлена тим, що на основі знань, які є результатом використання різних методів, неможливо прийти до єдиного уявлення про культуру, а отже, і спрогнозувати її подальший розвиток. У статті пропонується один із можливих варіантів такої об'єднуючої стратегії і позначається як методологічна схема еволюції культури. Дана методологічна схема враховує два ключові аспекти існування культури, її історичний розвиток та її ціннісні орієнтири. Головними структурними елементами такої схеми є: змістовний аспект, що визначає сутнісні характеристики на кожному історичному етапі, діяльнісний аспект, що відображає головні тенденції прояву і діяльної реалізації культури, форма усвідомлення, яка може бути виражена через світоглядні орієнтири, культурний імператив, який узагальнює ціннісні орієнтири тієї чи іншої культури.

Але сама методологічна схема опирається на вихідні філософські рефлексії, а отже від методологічної ситуації в філософії залежить і можливість розробки стратегії досліджень культури. У цьому плані відмічається трансформація філософії — від філософії до культурософії.

Ключові слова: культура, культурософія, методологія, методологічна схема, культурний імператив, філософія суб'єкта, форма усвідомлення культури.

Phenomenon of evolution of culture: metodologo-schemalogical aspect

FORKOSH S.M.

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, E-mail: sergey.forkosh@gmail.com

Abstract

In modern culture appeared methodological research approaches and methods that require systematization and generalization. This need stems from the fact that on the basis of knowledge resulting from the use of different methods, it is impossible to come to a common understanding of the culture, and thus to predict its further development. The article offers one of the possible options for such a unifying strategy and is designated as methodological scheme of culture evolution. This methodological scheme takes two key aspects of existence culture, its historical development and its vectors of values. The main structural elements of such a scheme are: meaningful aspect that determines the intrinsic characteristics of each historical stage, activity aspect that reflects the main tendencies of manifestation and active realization of culture, form of awareness that can be expressed through the attitudinal orientation, cultural imperative, that sum up the value of culture orientations.

But the methodological scheme based on initial philosophical reflection, and thus of the methodological situation in philosophy depends on the possibility of developing a research strategy for culture. The plan marked a transformation of philosophy - the philosophy to cultureosophy.

Key words: culture, cultureosophy, methodology, methodological scheme, methodological scheme, a cultural imperative, the subject of philosophy, a form of the culture awareness.

Постановка проблеми та мета дослідження. Різноманітні прояви соціальної дійсності, при спробах їх звести до єдиного поля, яке мало б власну тематизацію, несе в собі таку кількість важких методологічних проблем, що здається неможливим реалізувати більш-менш вдалу програму, яка дозволила б виявити і позначити культуру як таке тематичне поле. Від проявів соціальної дійсності до культури в цілому ведуть стратегії які так чи інакше несуть у собі ціннісні орієнтири тієї чи іншої соціальної дійсності, тому, як мінімум, слід враховувати, чи радше не ігнорувати феномен «самоопису» як її розуміє наприклад Н. Луман [5]. Для того щоб розгорнути розбір про культуру візьмемо типове

або усереднене визначення культури: «Культура - ... система історично діючих надбіологічних програм людської життєдіяльності (діяльності, поведінки та спілкування), що забезпечують відтворення і зміну соціального життя в усіх її основних проявах» [7, с. 341 - 347]. Відштовхуючись від цього визначення, можна виявити щось типове в феномені культури, тим самим відкриваючи можливість для більш глибокого її розуміння.

Питання про культуру відноситься до таких питань, які не можуть бути вирішені ні чисто логічними, ні чисто історичними методами. Але до того, як вирішувати питання про метод дослідження культури, слід запитати, в чому необхід-

© С.М. Форкош, 2016

ність знання про культуру, адже буття культури спочатку не потребувало рефлексії, а було чимось стихійним і само собою зрозумілим? Для того щоб відповісти на це питання, слід звернути увагу на ті сфери, де знання вже знайшло свою ясну і чітку мету. Наприклад, знання про природу є для нас необхідними, оскільки прояви природи повинні бути хоч якимось чином прогнозованими для нас. Первинно існуюча у природі людина пристосовувалась до закономірності природного буття, і лише свобода чи самосвідомість дала їй можливість поставитися до природи як до даності, яку слід вивчити і виявити такі початкові закони, тобто регулярні повторення подій, які б дозволили прогнозувати ці явища підпорядковуючи їх, тим самим, власній волі. У чому ж значення знання про культуру для людини? Зрозуміло, що відповідь можлива лише після розуміння самої сутності культури її еволюції. Таким чином, виникає парадокс — як зрозуміти навіть людині знання про культуру, якщо до цього знати, що таке культура взагалі? Але саме питання про культуру можливе лише у випадку виникнення потреб у знанні про культуру. Щоб якимось чином вирішити цей парадокс, слід припустити, що потреби у знанні про культуру спочатку усвідомлюються як потреби не знань про культуру, а отже, рефлексій про принципи існування соціуму як цілого тощо, а як потреби знань про її локальні прояви, такі як релігії, мови, міфи тощо. Першим кроком, який спонукав би до виникнення або закріплення філософії культури або культурософії, могло б стати узагальнене уявлення про еволюційні процеси найбільш визначних елементів культури, але не в контексті їх історії (історія релігії, історія мови тощо), а в контексті визначальних аспектів їх функціонування. Отже, методологічна схема еволюції культури дала б змогу наблизитись до розуміння сутності культури, а також спрогнозувати її подальший розвиток. Спроба розробки такої схеми і є метою даної статті.

Аналіз досліджень і публікацій. Уявлення про культуру, її структуру та генезис мають різноманітне походження. У методологічному плані найбільш розвинені розробки щодо проблеми культури виникли у соціології. Наприклад, К. Манхейм — засновник соціології знання, розглядав культуру як функціонування двох типів знання, ідеологічного та утопічного [6]. Культурософський підхід Є. Кассіра дає змогу розглянути культуру як систему символічних форм [4]. Культуролінгвістичний підхід, який знаходиться на етапі становлення, розглядає культуру крізь призму фіксації культурних феноменів у мові [3]. Існує ще велика кількість підходів і методів дослідження культури, але кожен з них дає певні локальні результати, які потребують узагальнення та систематизації.

На методологічному рівні відбуваються трансформації самого філософського пізнання в бік розуміння такого типу мислення, який мож-

на позначити як культурне мислення або культурне ставлення до дійсності. Такий рух можна позначити як рух від філософії до культурософії. Безліч спроб, так чи інакше, позначити нові шляхи розвитку філософії спираються на критику класичного розуміння філософії з притаманною їй раціональністю. Наприклад концепція В. Біблера розуміє рух філософської думки від науковчення до логіки культури [2], яка в свою чергу, обґрунтовується концепцією діалогу М. Бахтіна [1]. З іншого боку в теорії комунікативної дії Ю. Хабермаса [8] також визнається необхідність виходу з філософії суб'єкта з причини апорій самообґрунтування. Культура як концепт від ідеї рухається до типу мислення, і в цьому сенсі є сутнісно автономним утворенням, яке стає таким же явищем, як і її (культури) елементи, такі як міф, релігія і сама філософія.

Виклад основного матеріалу. Раніше вважалося, що культура є узагальноною умовою єдності людського буття, але настав час позначити культуру як новий тип мислення. Дійсно те, що істотно для філософії ставало конституційним для соціального розвитку. Сьогодні мова йде не про продовження шляхом узагальнення, руху від філософії до культурософії, а про якісне перетворення типу мислення, який синтезує власні уявлення, які можливо не матимуть істотних зав'язків із загальноприйнятим типом раціональності обґрунтованим філософією. Якщо філософське мислення прагне розробити форму загальних початкових питань, а потім досліджувати початкові структури буття, у всій їх різноманітності вимагаючи, таким чином, первинного обґрунтування дійсності і відволікаючись від соціально вимірюваних і емпіричних даних, які в кращому випадку можуть бути враховані, але не можуть бути чим-небудь ціннісно формулючим, то культурософське мислення намагається охопити деякі загальні сутнісні питання соціального буття, його ціннісний вимір, який має соціально акумулюючий характер. Останні можуть проявлятися наприклад, у творах мистецтва, побутових практиках і всьому тому, що можна позначити як смисловий життєвий горизонт. У цьому сенсі культурософське мислення є наступним етапом трансформації філософії і має підґрунтям не тільки в постмодерністську критику, але і в різного роду спроби виходу з апорій самоопису і самообґрунтування.

З іншого боку, якщо виявиться, що результати досліджень окремих наук дають можливість переходити не тільки до міждисциплінарних утворень, але й до цілісних уявлень про людину, і це могло б бути виявлено за допомогою розвиненого методологічного інструментарію, то можна ризикнути і спробувати знайти узагальнюючі поняття, які б змогли увібрати в себе весь методологічний потенціал подібних досліджень. Такого роду універсалії на даному етапі розвитку знань про культуру можуть бути позначені через поняття традиції та інновації.

Якщо припустити за аналогією, що розуміння людини самої себе виявляється у необхідності самопрогнозування для підпорядкування себе якій-небудь меті, то це завдання також намагаються вирішити природничі науки. Йдеться скоріше про те, щоб зрозуміти тотальність людського буття для можливої творчості самих себе, при цьому новим і найбільш важливим у цьому відношенні було б те, що розуміння людського буття вже припускає не тільки Я, але й МИ. Розуміння тотальності соціального буття, як основи для майбутнього людства - ось одне з опорних положень у розумінні культури. Задачу подібно даній слід вирішувати кожній культурі сучасності. У процесі вирішення такого завдання орієнтирами для досліджень повинні бути культурні цінності, які сформувалися у традиції даної культури. У західній традиції осмисленням поняття людини в її цілому займається антропологія, як ціле уявлення про людину в найбільш характерних її проявах. Необхідність розуміння людини самої себе у своєму максимумі необхідно для того, щоб врешті-решт мати можливість творчості з того матеріалу, який закладений у самій людській самості.

А звідси випливає, що перехід від вузько спеціалізованого знання до знання культурософського обумовлено закономірним розвитком як знання про людину, так і знання про природу. Розробка такого знання може привести до обґрунтування культуротворчого процесу, який розуміється, як тотальна можливість реалізувати свободу; свобода ж дана як апріорно закладене в самій дуальності природи і людини. По-іншому, чужість людини природі потребує подолання через творіння. Знання про природу і знання про культуру, врешті-решт, долаються тотальністю єдиної стратегії, яка в своїй єдності не забороняє прояв її множинного. Зрозуміло, що знання про культуру можливе завдяки як мінімум, двум чинникам: розумінню культури як множини, наприклад множині інших культур, а по-друге, завдяки тому, що те, що продукує культура, стає, зрештою, також чужим самій людині як раніше людині стала чужа природна дійсність. Але чи є у нас підстави припускати можливість такого знання як культурне знання або як можливий культуротворчий процес у методологічному сенсі? Можливо, щоб відповісти на це питання, нам слід звернутися з одного боку до емпіричної даності, а з іншого боку до сукупності методологічних розробок як у сфері гуманітарних, так і природничих наук, але перш за все до методологічних трансформацій у філософії.

Щоб наблизитися до даної проблематики, слід, хоча б у загальних рисах, позначити методологічну схему, яка послужила б деякою пропедевтикою до проблеми розуміння культури у рамках діалектики традиції та інновації. Така схема спочатку носила б структурно-феномено-

логічний характер, і позначені в ній положення, в процесі подальшого дослідження, могли б бути змінені.

Далі слід позначити деякі істотні риси виділених аспектів, наприклад, змістовний аспект може бути представлений через розуміння культури як специфічного способу існування людини в природі, а на наступному етапі культура реалізується вже як суспільна форма зв'язку, яка характеризує єдність людини з природою, і нарешті, сучасне розуміння культури може бути позначено як підхід об'єднуючий взаємну трансформацію природи і людини.

Діяльнісний же аспект являє собою конкретний розвиток історично закладених орієнтирів культури, які мають прояв на кожному етапі розвитку культури. Першому етапу відповідає культурна адаптація, яка розуміється як така форма організації культурних особливостей, яка черпає свої ціннісні орієнтири, і як наслідок формує свої культурні продукти в процесі адаптації до природних умов. Наступному етапу відповідає умовна культурна революція, яка передбачає перехідний етап, в якому осмислюється як необхідність подальшого розвитку культури, так і приймається необхідність врахування природної даності, яка все ще необхідна для формування продуктів культури. На даному етапі суспільна форма відношень диктує нові якісні елементи, які знаходяться вже у внутрішній структурі суспільства. І нарешті, третій етап діяльнісного аспекту може бути в загальному представлений, як культура творчості під якою слід розуміти таку діяльність, яка передбачає формування ціннісних орієнтирів і граничних ідей розвитку культури.

Культура творчості, безумовно, передбачає, що в результаті становлення, осмислення культури знаходить внутрішню свободу і формує власні норми та ідеали виходячи з притаманної культурі гомогенної структури, при цьому дуалізм природи і культури знімається в деякому третьому полі, яке зумовлене трансформаційними процесами. Якщо змістовний аспект еволюції культури забезпечує можливість історичного осмислення етапів її розвитку, а діяльнісний аспект вказує на форму активності на кожному з цих етапів, то форма усвідомлення пов'язує основні ціннісні орієнтири перетворюючись на світогляд, який стає орієнтиром для наступних. У самосвідомості, таким чином, класичні галузі культури, такі як релігія, наука та ін. являють собою, загалом, адекватну схему усвідомлення культури у процесі своєї еволюції. Звідси можна сформулювати деякі загальні установки в еволюції культури на кожному етапі, ці установки маніфестуються як імперативи. Імперативом для етапу, який сформувався через адаптацію і усвідомлюється через міфологію, може бути - Все обумовлено! На наступному культурному етапі, в якому суспільне є пріоритетним і відбуваються

еволюційні зміни в самоосмисленні переважно через релігію імперативом може служити - Усе дозволено, що не заборонено Богом! Нарешті на останньому етапі, який несе в собі потенціал для трансформації людини і природи знімаючи, таким чином, внутрішній дуалізм культури і природи, і може існувати переважно через культуру творчості, розуміючи себе через найбільш загальні сутнісні закони розвитку, які осмислюються філософією даючи можливість стверджувати, що - Все можливо!

Висновки. Отже, така методологічна схема неминуче повинна розглядати культуру з еволю-

ційної точки зору шляхом реалізації найбільш проявлених аспектів її (культури) існування. Такими аспектами можуть бути: змістовний аспект, що визначає сутнісні характеристики на кожному історичному етапі, діяльнісний аспект, що відображає головні тенденції прояву і діяльної реалізації культури, потім доцільно виявити форму усвідомлення, яка може бути виражена через світоглядні орієнтири, і нарешті, те щоб дало змогу узагальнити головні результати і визначальні цінності культурного розвитку акумулюючи в собі якийсь вихідний заклик, що й було б певним імперативом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бахтин М. М. Проблемы творчества Достоевского. Статьи о Толстом. Записи курса лекций по истории русской литературы / М. М. Бахтин. — М.: Русские словари; Языки славянских культур, 2000. — 799 с.
2. Библер В.С. От наукоучения - к логике культуры (Два философских введения в двадцать первый век) / В. С. Библер. — Москва: Издательство политической литературы, 1991. — 414 с.
3. Зиновьева Е.И., Лингвокультурология: теория и практика / Е. И. Зиновьева, Е. Е. Юрков. — СПб.: «Издательский дом «МИРС», 2009. — 291 с.
4. Кассирер Э. Философия символических форм: В 3 тт. / Пер. с нем. С. А. Ромашко. — М.—СПб.: Университетская книга, 2002
5. Луман Н. Л. Общество как социальная система / Н. Л. Луман. — Пер. с нем. А. Антоновский. М: Издательство «Логос». 2004. - 232 с.
6. Манхейм К. О специфике культурно-социологического познания // Избранное. Социология культуры - Karl Mannheim Essays on the Sociology of Culture / Пер. с нем. А. В. Дранова; Под ред. Е. О. Тучкова. — М.; СПб.: Университетская книга, 2000. — 501 с.
7. Новая философская энциклопедия / В. С. Степин. — 2-е изд., испр. и допол. — М.: Мысль, 2010. — Т. 2. — 634 с.
8. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung; Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft / J. Habermas. — Suhrkamp, Frankfurt am Main.: 1981 — 534, 632 p.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2015

REFERENCES:

1. *Bahtin M. M. Problemyi tvorchestva Dostoevskogo. Stati o Tolstom. Zapisi kursa lektsiy po istorii russkoy literatury (Problems of Dostoevsky's work. Articles about Tolstoy. Entries course on the history of Russian literature lectures).* — М.: *Russkie slovari; Yazyiki slavyanskikh kultur*, 2000. — 799 p.
2. *Bibler V.S. Ot naukoucheniya - k logike kulturyi (Dva filosofskikh vvedeniya v dvadtsat pervyy vek) (From the science of knowledge - to the cultural logic (two philosophical introduction to the twenty-first century)).* — Москва: *Izdatelstvo politicheskoy literatury*, 1991. — 414 p.
3. *Zinoveva E.I., Lingvokulturologiya: teoriya i praktika (Cultural linguistics: theory and practice).* — SPb.: «*Izdatelskiy dom «MIRS»*», 2009. — 291 p.
4. *Kassirer, E. Filosofiya simvolicheskikh form: V 3 tt. (The philosophy of symbolic forms: In 3 vols).* — М.—SPb.: *Universitetskaya kniga*, 2002
5. *Luman N. L. Obschestvo kak sotsialnaya sistema (Society as a social system).* М: *Izdatelstvo «Logos»*. 2004. - 232 p.
6. *Manheim K. O spetsifike kulturno-sotsiologicheskogo poznaniya (On the specifics of the cultural and sociological knowledge)// Izbrannoe. Sotsiologiya kul'turyi - Karl Mannheim Essays on the Sociology of Culture.* — М.; SPb.: *Universitetskaya kniga*, 2000. — 501 p.
7. *Novaya filosofskaya entsiklopediya (New Encyclopedia of Philosophy).* — М.: *Myisl*, 2010. — Vol. 2. — 634 p.
8. *Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung; Band 2: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft / J. Habermas.* — Suhrkamp, Frankfurt am Main.: 1981 — 534, 632 p.

Форкош Сергій Михайлович – кандидат філософських наук
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 03680, Київ, пр. Академіка Глушкова, 4д
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com

Forkosh Serhiy Mykhaylovych – PhD in philosophy
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 4D, Akademika Hlushkova Av., Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: sergey.forkosh@gmail.com